

4. Кузишин А.В. Черешнюк Т.О. Суспільно-географічна оцінка історико-архітектурних ресурсів оборонного спрямування (на прикладі Тернопільської області). Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2020. № 1 (48). С. 91-98.

5. Лисий І. Туристична оцінка історико-культурного потенціалу замкових споруд Івано-Франківської області. Схід. 2015. № 7. С. 25-29.

6. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Монографія. Львів, 1997. 259 с.

7. Полинова Н.Ф. Оценка необходимого и достаточного времени на осмотр экскурсионных объектов // Социально-географические проблемы повышения эффективности туристско-экскурсионного обслуживания. Минск: Из-во Беларуск. ун-та, 1978. С.100-104.

8. Черешнюк Т.О. Історико-архітектурні ресурси як основа культурологічного розвитку регіону. Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 21-22 травня 2020 р.) / Гол. ред. колегії В.П. Руденко. – Чернівці: ЧНУ імені Ю. Федьковича, 2020. С. 342-346.

ПРИРОДНІ ТА ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДНІСТЕРСЬКОГО КАНЬЙОНУ – ЯК ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Світлана Добровольська
dobrovolskas32@gmail.com

Галицький коледж імені Вячеслава Чорновола, Тернопіль, Україна

Abstract: Analysis of the boundaries of the study area has been conducted. Delimitation of the Dniester Canyon by settlements has been defined. Historical centres of settlement are examined as a resource of the archaeological tourism, objects of the castle tourism. The natural features of the region has been analyzed.

Key words. The Dniester Canyon, colony, settlement, historical centres of settlement, tourism, natural recreational resources, historical and cultural recreational resources.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дністерський каньйон є унікальною територією не лише в природному, але й у заселенсько-поселенському плані, оскільки він відноситься до одного з найстаріших осередків виникнення первісної людності в Україні. Починаючи від раннього палеоліту тут постійно перебувало населення, замешкуючи спочатку тимчасові, а, згодом, постійні місця свого зосередження, які поступово трансформувалися у населені пункти. Саме у них зреалізовувалася поселенська енергія різноманітних племен, адже впродовж тривалого історичного часу у межах території сучасних поселень виникали різноманітні поселенські старожитності. Дослідження нагромадження останніх повинно стати об'єктом вишукувань не тільки археологів чи історико-географів, але й спеціалістів у галузі туризму й рекреації, тому що такі населені пункти із багатою археологічною спадщиною,

сприятливими кліматичними умовами викликатимуть зацікавлення у потенційних туристів, що вивчають історію краю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки сам каньйон у географічній літературі асоціюється із Середнім Придністер'ям або Подністер'ям, то варто виділення меж першого здійснювати рівнобіжно зі з'ясуванням меж останнього. Так, Г. Швобсом до Середнього Дністра була віднесена та його частина, що вкладається у відтинку від с. Нижнів Івано-Франківської до м. Могилева-Подільського Вінницької областей [15]. Аналогічну думку висловлював і Г. Денисик [6], однак уже пізніше, зі співавтором Л. Стефанковим, він нижню межу відсуває до м. Ямпіль Вінницької області [7]. Значно розширює Середнє Придністер'я, зі зміщенням західної і східної межі на південь В. Коржик, означуючи їх від гирла р. Коропець і до гирла р. Кам'янки [12]. Майже в таких же контурах бачиться регіон (за винятком правобережжя Дністра, де він починається від гирла р. Бистриці) і Л. Воропай [2]. Більш-менш точним у своїх поглядах на територію сточища Середнього Дністра (щодо співмірної інкорпорації в нього Дністерського каньйону) виявився, на наш погляд, М. Цепенда [14], який визначив його на лівобережжі від р. Золотої Липи до р. Дерли, а на правобережжі – від р. Тлумач до р. Сокирянки (саме з цього боку територія помітно звужена). Якнайточніше підійшли до виокремлення меж, власне, Великого каньйону Дністра В. Андрейчук і А. Помогайленко, які визначили його на відтинку від м. Галича до м. Могилева-Подільського, мотивуючи це тим, що тут каньйон утворює наймальовничіші урвисті ландшафти з численними врізаними меандрами і що тут найяскравіше проступають специфічні особливості каньйонної природи [1].

Теоретичні основи оцінки погодних умов на організм людини для відпочинку і туризму закладені у фундаментальних кліматичних розробках вчених Д. Дьоміної, Є. Ратнера, М. Будико, Б. Алісова, Н. Мячкової, В. Сорокіної, Н. Данілової [5].

Основою для з'ясування чинників і процесів місцевого кліматогенезу долини Середнього Дністра слугують регіональні компонентні фізико-географічні та комплексні ландшафтні дослідження Середнього Придністер'я, проведені у 1982-1993 рр. фізико-географічним загоном експедиції Чернівецького університету, ці спостереження знайшли відображення у наукових працях Л. Воропай та у М. Куниці [3], М. Дутчака [8]. Останні напрацювання природничо-географічного спрямування Середнього Придністров'я репрезентовані однойменною колективною монографією українських географів «Середнє Придністров'я» [13]. Також О. Киналь [9] проведений детальний опис клімату території середнього Подністров'я як

мезокліматичного підрозділу, що виступає цінним теоретичним та практичним напрацюванням для подальших місцево- та мікрокліматичних досліджень даного регіону.

Питання залучення археологічних об'єктів (первісних поселень) до одного зі спеціалізованих видів туризму, яким є археологічний туризм, у наукових публікаціях є, на жаль, не частим явищем. Однак мають місце поодинокі спроби наголосити на важливості поселенських артефактів для потреб т.зв. наукової рекреації. Зокрема, об'єкти археологічного туризму розглядалися для території Північної Буковини [10]. Аналогічне завдання вирішувалося для малої частини Дністерського каньйону - північнобессарабської [11]. Також невеликій територіальній складовій каньйону (у межах Івано-Франківської області) було присвячено виявлення давніх осередків археологічної етнокультурної цінності [4]. Отже весь Дністерський каньйон щодо вивчення археологічних ресурсів для туризму і рекреації у поле зору науковців не попадав.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в здійсненні аналізу природних та історичних особливостей Дністерського каньйону – як передумов та чинників розвитку різних видів туризму.

Виклад основного матеріалу. Дністерський каньйон витягнутий на велику відстань від заходу до сходу більше ніж на 260 км. Початком верхньої частини каньйону є, власне, початок останнього, а закінченням - лівий доплив р. Дністер, що протікає через с.Торське (на лівобережжі) та адміністративна межа між Івано-Франківською та Чернівецькою областями (на правобережжі).

Територію Великого каньйону Дністра утворюють частини п'яти областей - Вінницької, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької, що разом об'єднують 16 адміністративних районів. Причому, по 4 райони «делегували» Івано-Франківська (Галицький, Городенківський, Тисменицький і Тлумацький), Тернопільська (Борщівський, Бучацький, Заліщицький і Монастириський) і Чернівецька (Заставнівський, Кельменецький, Сокирянський і Хотинський) облгості та по 2 - Вінницька (Могилів-Подільський і Муровано-Куриловецький) і Хмельницька (Кам'янець-Подільський і Новоушицький) області.

Загалом, у межах Дністерського каньйону знаходиться 518 населених пунктів, з яких 500 – сільські поселення, а 18 - міські, тобто частка останніх є доволі мізерною – 3,5% (тут і надалі, що стосується поселенського складу регіону, див. табл. 1). Із міських населених пунктів слід виокремити 8 міст (Новодністровськ, Сокиряни, Хотин, Городенку, Тлумач, Заліщики, Кам'янець-Подільський та Могилів-Подільський), з яких 3 - це міста обласного підпорядкування – Новодністровськ, Кам'янець-Подільський і Могилів-

Подільський. До категорії містечок відносяться Кельменці, Кострижівка Заставнівського, Чернелиця Городенківського, Єзупіль Тисменицького, Коропець Монастириського, Золотий Потік Бучацького, Товсте Заліщицького, Мельниця-Подільська Борщівського, Стара Ушиця Кам'янець-Подільського районів та Муровані Курилівці. Тільки два райони не репрезентовані міськими поселеннями - це Галицький і Новоушицький. Найбільша частка міст і містечок має місце у чернівецькій частині - 5,8% від усіх населених пунктів даної території, а найменша спостерігається у Хмельницькій - 1,5%. Хоча в тернопільській частині каньйону фіксується однакове з чернівецькою частиною число міських поселень - 5, однак, їхня питома вага до всіх поселень першої є меншою – 3,6%.

Таблиця 1.

**Адміністративно-територіальний та поселенський
склад Дністерського каньйону**

№ п/п	Адміністративний район	К-сть усіх поселень, шт.	К-сть поселень, що не входять у каньйон, шт.	К-сть поселень, що входять у каньйон		
				всі	сільські	міські
1.	Муровано-Куриловецький	60	49	11	10	1
2.	Могилів-Подільський	55	25	30*	29	1
	Вінницька частина	115	74	41	39	2
3.	Галицький	71	57	14	14	-
4.	Городенківський	50	13	37	35	2
5.	Тисменицький	51	35	16	15	1
6.	Тлумацький	59	5	54	53	1
	Івано-Франківська частина	231	110	121	117	4
7.	Борщівський	72	32	40	39	1
8.	Бучацький	59	38	21	20	1
9.	Заліщицький	55	3	52	50	2
10.	Монастириський	48	22	26	25	1
	Тернопільська частина	234	95	139	134	5
11.	Кам'янець-Подільський	123	17	106**	104	2
12.	Новоушицький	59	35	24	24	-
	Хмельницька частина	182	52	130	128	2
13.	Заставнівський	39	11	28	27	1
14.	Кельменецький	33	12	21	20	1
15.	Сокирянський	30	10	20***	18	2
16.	Хотинський	39	21	18	17	1
	Чернівецька частина	141	54	87	82	5
	ВСЬОГО	903	385	518	500	18

* в т.ч. і місто обласного підпорядкування Могилів-Подільський

** в т.ч. і місто обласного підпорядкування Кам'янець-Подільський

*** в т.ч. і місто обласного підпорядкування Новодністровськ

У Тернопільських районах каньйону зосереджена найчисельніша поселенська мережа, що складається зі 149 населених пунктів. Другою за кількістю поселень є Хмельницька частина, що нараховує 130 шт. Найслабше за чисельним складом представлений південь регіону дослідження, де у межах двох вінницьких районів має місце лише 41 населений пункт.

Кам'янець-Подільський район має найпотужнішу поселенську структуру, яку утворюють 106 населених пунктів. Майже у 2 рази йому поступаються Тлумацький і Заліщицький райони, де зафіксовано, відповідно, 54 і 52 поселення. Найменшою є поселенська мережа Муровано-Куриловецького (11 населених пунктів), Галицького (14) і Тисменицького (16) районів.

Як нами вже зауважувалося вище, що, оскільки в основу виокремлення Дністровського каньйону був покладений природний принцип, то його територію утворюватимуть адміністративні райони не у повному поселенському складі. Так, для регіону пересічна відносна величина населених пунктів, що утворюють поселенську структуру каньйону, до всіх поселень адміністративних районів, які входять до нього, сягає 57,4%. Вищим за цей показник мають 7 районів, причому 5 із них зосереджені на правобережжі Дністра — Сокирянський, Кельменецький, Заставнівський, Городенківський і Тлумацький і тільки 2 розміщуються у його лівобережжі - Заліщицький і Кам'янець-Подільський. Причому, найзначніша частка характерна для Заліщицького району, де лише 3 населених пункти із 55 не входять у межі Дністерського каньйону (94,5%), а другою величиною володіє Тлумацький район - 91,5%. Найменша кількість поселень (із тих, що складають поселенську мережу того чи іншого району), які знаходяться на теренах регіону дослідження, фіксується для Муровано-Куриловецького та Галицького районів - відповідно, 18,3% та 19,7%. Так, для останнього тільки 14 населених пунктів із 71 увійшли у контури Великого каньйону Дністра, а для Муровано-Куриловецького - лише 11 із 60.

Виникнення 517 поселень у Дністерському каньйоні перейшло через 19 етапів: I етап охопив ранній палеоліт; II - середній палеоліт; III - пізній палеоліт; IV - мезоліт; V - VI тис. до н.е.; VI - V тис. до н.е.; VII - IV тис. до н.е.; VIII - III тис. до н.е.; IX -- II тис. до н.е.; X - I тис. до н.е.; XI - 0-500 pp. н.е.; XII - 501-900 pp. н.е.; XIII - 901-1300 pp. н.е.; XIV - 1301-1500 pp. н.е.; XV- 1501-1600 pp. н.е.; XVI - 1601-1700 pp. н.е.; XVII- 1701-1800 pp. н.е.; XVIII - і 801-1900 pp. н.е.; XIX - 1901-2000 pp. н.е. Важливим моментом фіксації таких поселень є саме первинна поява на їхніх землях первісної людності.

Починаючи від XIV і до XVII ст., в межах Дністерського каньйону з'явилась велика кількість оборонних споруд. Цей факт був викликаний подіями того часу. Найдавнішими в регіоні є фортифікації в Кам'янці-

Подільському Хотині, Бучачі, Рихті та Чернокозинцях. У XVIIст. побудова оборонних комплексів у Західній Україні, зокрема і в Середньому Придністер'ї, досягла свого апогею. Це пов'язано з історичними подіями – національно-визвольною війною українського народу проти польської шляхти та частими нападами турецько - татарських військ. До цього часу відносяться фортеці в Озаринцях, Буші, Висічці, Кривчому, Кудринцях, Окопах, Підзамочку, Червонограді тощо. Як правило, оборонні укріплення зводились на підвищених або ж важко доступи їх ділянках місцевості. Стратегічною вимогою для їхнього будівництва була також наявність лісу та води.

На сьогодні, у Середньому Придністер'ї нараховується близько 30 оборонних об'єктів. Найвища їхня концентрація простежується в межах сучасних Кам'янець-Подільського та Борщівського районів, тобто на тих землях, що були кордоном Речі Посполитої та частіше потерпали від завойовницьких набігів. Нажаль, натеper більшість споруд є зруйнованими або ж перебувають у стані руїн. Проте, вони також заслуговують уваги, бо є частиною історії нашого народу.

Замки та фортеці є цікавими елементами в забудові міст і сіл будь-якого регіону. Вони є об'єктами туристичного пізнання, на їхній основі розвивається один із напрямів туризму - замковий. Середнє Придністер'я має значний потенціал для розвитку замкового туризму. Найвідомішими та найбільш туристично-атракційними є фортеці у Кам'янці-Подільському, Хотині, Бучачі та Язлівцях.

Починаючи від XVIII ст. будівництво набуває палацово-замкового характеру. Оборонні споруди перебудовувались на розкішні палацові комплекси. Найвідомішими, зі збережених у регіоні, є споруди у Мурованих Курилівцях, Серебринцях, Котюжанах та палац Зота у с. Вікно Заставнівського р-ну Чернівецької області. Так, наприклад, у Серебринцях, Кам'янець-Подільського району, збереглася споруда кін. XVIIIст., яка збудована у класичному стилі, а палац у с.Котюжани, Муровано-Куриловецького району, - в стилі неоренесансу. Такі об'єкти можуть бути предметом зацікавленості тієї когорти відвідувачів, що надають перевагу дослідженню архітектурних стилів.

Замки, палаци і фортеці мають багату історію і користуються загальною популярністю серед туристів. Велика зацікавленість оборонними спорудами у даному регіоні простежується, з боку польських відвідувачів.

Долина Середнього Дністра знаходиться у рекреаційно сприятливій південній частині помірного кліматичного поясу Європи. Так, влітку для неї характерні оптимальні температури повітря (18- 21°C), кількості сонячної радіації (1600-1700 мДж). Відносна вологість повітря, як правило, на декілька відсотків вища від фізіологічної норми (30-60%), що додає клімату м'якості,

особливо в районі Дністерського водосховища. Домінують невисокі значення середніх швидкостей вітру (2-4 м/с), що не значною мірою лімітують межі комфортних температур. Окрім того, в літні місяці через часте та стійке встановлення антициклональних погод, швидкості вітру найменші, а з сильним вітром буває не більше 5-7 днів. Такі особливості визначають переважання і значну тривалість сприятливого періоду (комфортні, спекотні і прохолодні субкомфортні погоди) та виступають стимулюючим чинником для різноманітних занять літньої рекреації. Так, середня багаторічна тривалість сприятливого періоду для рекреації становить 130-140 днів за рік, а комфортних погод — 50-60 днів, що наближається до значень південно-степових курортів.

Рекреаційно сприятливий місцевий клімат Дністерського водосховища відзначається підвищеними значеннями вологості повітря переважно літніх місяців (на 1-2%) у поєднанні з нижчими температурами повітря теплого періоду (на 1°C), існуванням вузької смуги (0,5 км) підвищеної частоти безхмарного неба [9]. Такі фізичні та естетичні аспекти (за означенням зарубіжних біометеорологів) позитивно впливають на комфортність класів погод узбережжя, створюючи сприятливі умови для теплового стану людини.

Висновки. Дністерський каньйон є природним утворенням, тому його межі не повинні співпадати із адміністративними. Каньйон утворюють землі 16 адміністративних районів, що належать до 5 областей. Поселенська мережа регіону нараховує 518 населених пунктів. Дністерська каньйоноподібна долина — виразний приклад кліматичної неоднорідності як одного з аспектів природного різноманіття річково-долинних ландшафтів. Топоклімати даного регіону набувають рекреаційно сприятливих рис.

Розвиток замкового туризму у Середньому Придністер'ї базується на формуванні конкурентоспроможного туристичного продукту, що є можливим тільки за ефективного використання історико-культурного потенціалу регіону та створення сучасної інфраструктури, яка б задовольняла суспільні потреби та міжнародним стандартам. Дністерський каньйон має всі передумови для подальшого розвитку замкового, археологічного, екологічного, рекреаційного та інших видів туризму.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В. Дністровський каньйон / В Андрійчук, А. Помогайленко Річкові долини: природа - ландшафти - люди : збірник наукових праць / Чернівці - Сосновець, 2007. -С. 27-46.
2. Воропай Л.І. Середнє Придністров'я – унікальний регіон України [за ред. Г.І. Денисика] // Середнє Придністров'я / - Вінниця ; В-во «Теза», 2007. -С. 4-12.

3. Воропай Л. И., Куница Н. А. Геолого-геоморфологическое строение Среднего Приднестровья // Воздействие гидротехнического строительства на природу и хозяйство Среднего Приднестровья: Сб. ст. – Л.: Изд-во ГО СССР, 1981. – С. 9-15.

4. Гищук Р. М. Дністерський каньйон як давній осередок археологічної етнокультурної цінності Прикарпаття // Дністровський каньйон - унікальна територія туризму: матер. Міжнар. наук.- прак. конф. (16-18 травня 2009 року). - Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – С. 89-91.

5. Данилова К А Климат и отдых в нашей стране: (Европейская часть СССР, Кавказ). – М.: Мысль, 1980. – 156 с.

6. Денисик Г.І. Край каньйонів - Середнє Придністров'я / Г.І. Денисик / Український географічний журнал. – 1996. – № 3. – С. 60-63.

7. Денисик Г. Поверхневі води: річки, озера й болота / Г. Денисик, Л. Стефанков // Середнє Придністров'я - Вінниця : В-во «Теза», 2007. - С. 120-126.

8. Дутчак М.В. Природно-територіальні комплекси Дністровської долинно-річкової системи в межах Середнього Придністров'я, їх зміни під впливом гідротехнічної системи. Автореферат... канд. геогр. наук: 11.00.01 / Інститут географії НАН України. – Київ, 1994. – 25с.

9. Кинань О. Особливості клімату Середнього Подністров'я // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 294: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 149 – 175.

10. Круль В., Круль Г., Гадельшин О. Об'єкти археологічного туризму Північної Буковини // Вісн.наук. дослідж. Серія: Туризм. - Тернопіль: ред.-видавнич. відділ Галицького ін-ту ім.В.Чорновола, 2006.-Вип. 1. – С. 165 – 170.

11. Круль В.П., Григор'єва Г.В., Гадельшин О.Р. Археологічні об'єкти північнобессарабської частини Дністерського каньйону // Дністровський каньйон - унікальна територія туризму: матер. Міжнар. наук.-прак. конф: (16-18 травня 2009 року). - Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. с.86-88.

12. Коржик В. Геологічна будова Середнього Придністров'я [за ред. Г. І. Денисика.] / В. Коржик // Середнє Придністров'я. - Вінниця: В-во «Теза», 2007. - С. 58-66.

13. Середнє Придністров'я / За ред. Г. І. Денисика — Вінниця: Теза, 2007. — 431 с.

14. Цепенда М. М. Регіон «Середнє Придністров'я» як об'єкт оцінки рівня господарської освоєності водно ресурсного потенціалу / М. М. Цепенда // Науковий вісник Чернівецького унів-ту: Зб. наук, праць. - Вип. 434 : Географія. - Чернівці: Рута, 2009. - С. 21-27.

15. Швебс Г. І. Дністер / Г. І. Швебс Географічна енциклопедія України: В 3-х т. - К. : УРЕ ім. М. П. Бажана, 1989. - Т.1 : А-Ж.-С. 344.